

HOOFDSTUK I

Confrontatie: De Slag bij Dorestad (697)

‘Pippijn voerde ook veel oorlogen tegen de heiden Redbad en de andere *principes*, tegen de Zwaben en tegen vele volkeren.’

(Liber historiae Francorum, 726)

‘Pippijn trok op tegen Redbad, de heidense leider van het volk der Friezen. Bij het fort Dorestad raakten zij verwickeld in een veldslag. Pippijn trad als winnaar naar voren, nadat Redbad vluchtte met die Friezen die hadden weten te ontsnappen. Daarop keerde Pippijn met een grote buit huiswaarts.’

(Gesta Francorum, 754?)

‘In het jaar van de Heer 697

De *princeps* Pippijn trok met zijn leger op tegen de Friezen en hun wrede en heidense leider Redbad, die zijn bevelen had genegeerd en met herhaalde-lijke aanvallen de grenzen van zijn machtsgebied had geschonden. Nadat Pippijn zijn leger had ver-

zameld, sloeg hij zijn kamp op in de omgeving van het fort dat Dorestad wordt genoemd. Daar gebeurde het dat Redbad, met zijn trotse en krachtige leger-schare, die hij eveneens in slagorde had opgesteld, een machtige veldslag ontketende. De Friezen werden met een grote nederlaag verslagen. Hun leider Redbad vluchtte en Pippijn trad naar voren als winnaar. Hij veroverde een grote buit en ging als overwinnaar weer naar huis. Vanaf dit jaar versloeg Pippijn met zijn leger dapper de omliggende volkeren en bracht ze onder zijn gezag.’

(*Annalen van Metz*, 806)

De drie bovenstaande passages zijn afkomstig uit Frankische kronieken en beschrijven min of meer dezelfde gebeurtenis. Het is *alle* informatie die we hebben over de gebeurtenis die we, met enig gevoel voor drama, de ‘Slag bij Dorestad’ zijn gaan noemen. Op basis van deze fragmenten zouden we de gebeurtenis als volgt kunnen reconstrueren: in de zomermaanden van 697 trok een Frankisch leger onder aanvoering van Pippijn II, de *princeps* van de Franken, naar het mondingsgebied van de Rijn voor een strafexpeditie tegen de opstandige Friezen. Redbad, de leider van de West-Friezen, had zich met zijn krijgers verschanst in het oude Romeinse *castellum* van Wijk bij Duurstede, dat destijds nog Dorestad heette, strategisch gelegen op de splitsing van Lek en Rijn. Volgens de *Annalen van Metz* had hij het er zelf naar gemaakt: hij had immers de bevelen van de

Frankenleider genegeerd en geroofd op Frankisch grondgebied. Maar hoe goed hij en zijn mannen zich ook hadden verschanst in het fort, ze waren geen partij voor het machtige leger van de Franken. Pippijns troepen maakten korte metten met Redbads 'trotse en krachtige legerschare', waarop de Friezenleider het slagveld halsoverkop moest verlaten. Pippijn lijkt er niets voor te hebben gevoeld om Redbad te achtervolgen door het drassige veenlandschap. Hij had zijn doel al bereikt: de opstandige Friezen zouden zich voortaan wel tweemaal bedenken voordat ze Pippijns bevelen negeerden of zich met kwade intenties op Frankisch grondgebied begaven. Pippijn nam daarom genoegen met de kostbaarheden die hij in Dorestad en haar directe omgeving kon buitmaken en keerde huiswaarts, in de gelukkige wetenschap dat hij Redbad verslagen en vernederd achterliet.

In dit hoofdstuk staan we stil bij de 'Slag bij Dorestad', de openingsakte van de onfortuinlijke geschiedenis van Redbad, 'koning' van de Friezen. In de inleiding waarschuwden we al dat zijn geschiedenis zich maar moeizaam laat optekenen. Dat komt zoals gezegd allereerst door de partijdigheid van ons bronnenmateriaal. We vinden Redbad uitsluitend in de verhalen van de Frankische kroniekschrijvers en hagiografen, die hem geen van allen een warm hart toedroegen en dat ook nauwelijks onder stoelen of banken schoven, en die bovendien alleen over Redbad schreven als de voorvaders van de Karolingen met

hem te maken kregen. De geschiedenis van Redbad is daarom intrinsiek verweven met die van de machtige Pippiniden, die in de late zevende eeuw sterk aan invloed wonnen in het Frankische rijk. Redbads verhaal (althans, dat deel ervan dat we kunnen vertellen) ligt besloten in het narratief van de Pippinidische opmars. In de tweede helft van dit hoofdstuk staan we daarom stil bij de ontwikkelingen in de Frankische politiek die ertoe hebben geleid dat Pippijn in de zomer van 697 met zijn leger naar Dorestad trok.

We zullen echter eerst stilstaan bij een ander probleem: onze bronnen zijn namelijk niet alleen sterk bevooroordeeld, ze zijn ook nog eens decennia na de Slag bij Dorestad opgetekend. De *Annalen van Metz* spannen in dat opzicht de kroon: ze dateren van meer dan een eeuw na de gebeurtenis! Toch biedt uitgerekend deze tekst ons het meest uitvoerige en gedetailleerde verslag. We zullen ons daarom moeten buigen over de vraag wat deze grote afstand in de tijd betekent voor de betrouwbaarheid van ons bronnenmateriaal. Durven we ‘blind’ op deze getuigenissen te vertrouwen? Of moeten we misschien eerst proberen te achterhalen hoe deze auteurs zoveel jaren na dato aan hun informatie zijn gekomen? Even belangrijk is de vraag waarom zij schreven wat zij schreven, en wat ze met hun teksten hoopten te bereiken, of, anders geformuleerd, hoe ze de Frankische herinnering aan het eigen verleden (meestal op subtiele wijze) probeerden te sturen. Zoals we in de inleiding al heb-

ben benadrukt: middeleeuwse kronieken waren geen objectieve verslagen van historische gebeurtenissen; het waren sterk gepolitiseerde teksten, die vooral tot doel hadden om de machtsaanspraken van de heersende dynastie te ondersteunen.

De hierboven gestelde vragen vormen de basis van een van de kerntaken van de historicus: bronnenkritiek. De bronnenkritiek heeft als doel om de betrouwbaarheid van de informatie in onze bronnen te toetsen, al leidt het niet altijd tot een eenduidig antwoord. Toch kan de mediëvist, gezien de schaarste van het bronnenmateriaal, het zich nauwelijks permitteren om bronnen van twijfelachtige kwaliteit te negeren. Hij zal moeten roeien met de riemen die hij heeft, in de wetenschap dat zijn bronnen verre van ideaal zijn. In het geval van de ‘Slag bij Dorestad’ hebben we slechts drie getuigenissen, waarvan de meest contemporaine alsnog dertig jaar na dato is opgeschreven. Een voor een zullen we deze kronieken de revue laten passeren: we zullen stilstaan bij de politieke context waarin ze tot stand zijn gekomen en de gevolgen die dit heeft gehad voor de wijze waarop ze over Redbads nederlaag vertellen.

Geschiedschrijving in de vroege middeleeuwen

Het *Leven van de heilige Liudger*, dat uit de negende eeuw stamt en door een Fries is geschreven, bevat

het volgende wonderverhaal: toen Liudger aan het prediken was in Friesland, werd hij in Holwerd gastvrij ontvangen. Hij zat nog maar net of er werd een blinde man genaamd Bernlef binnengeleid. De auteur schrijft over deze Bernlef: ‘Hij werd door zijn naasten zeer gewaardeerd, omdat hij vriendelijk was en de daden van de voorvaderen en de veldslagen van de koningen uitstekend wist te bezingen.’ De volgende dag nam de heilige Liudger hem de biecht af, en zowaar kon Bernlef weer zien. Interessanter dan dit wonder is voor ons wat dit mirakelverhaal ons vertelt over Friese ‘geschiedschrijving’ in de vroege middeleeuwen: dat werd kennelijk niet zozeer opgeschreven, als wel bezongen, wat weer verklaart waarom er geen vroegmiddeleeuwse Friese kronieken zijn overgeleverd. Dat de Franken wel schriftelijke verslagen bijhielden van de belangrijke gebeurtenissen in hun rijk, komt doordat de Franken zichzelf als de erfgenamen van de Romeinse cultuur beschouwden.

De kroniek is een oud genre dat terugvoert op de laatantieke werken van Eusebius van Caesarea (gestorven rond 340). Als eerste slaagde hij erin om de bestaande geschiedenissen, die nog geen vaste manier van tijdrekening kenden, te integreren in één universele geschiedenis op basis van de christelijke jaartelling met de schepping als uitgangspunt. Na zijn dood pakten anderen zijn werk op en hielden het bij. Door de grootse daden van koningen en heiligen te observeren en documenteren, bestudeerde

de chroniqueur in feite ook indirect de goddelijke voorzienigheid, oftewel het handelen van God in de wereld. Vandaar dat geschiedschrijving in de vroege middeleeuwen hoofdzakelijk een geestelijke aangelegenheid was, al waren religie en politiek in die tijd nauwelijks los van elkaar te zien: een heerser ontleende zijn macht immers aan God en was verantwoordelijk voor het spirituele welzijn van zijn volk. Vandaar ook dat Karolingische machthebbers zo begaan waren met het welzijn van de Kerk en de geloofspraktijk van haar onderdanen.

Voor de geschiedenis van Redbad zijn we vooral aangewezen op het *Liber historiae Francorum* ('Boek van de geschiedenis van de Franken'), de *Gesta Francorum* ('Daden van de Franken') en de *Annalen van Metz*. Elk van deze kronieken vertegenwoordigt een nieuwe generatie, die weer op een andere manier naar het verleden keek. Geen van deze teksten is kort na de 'Slag bij Dorestad' geschreven. Het *Liber historiae Francorum* komt daar nog het dichtst bij in de buurt: het dateert uit 727 en is daarmee dertig jaar na Redbads nederlaag in Dorestad, en acht jaar na zijn dood, opgetekend.

Het *Liber historiae Francorum*

In 726 dook er voor het eerst in meer dan vijftig jaar een nieuwe kroniek op in het Frankische rijk. De tekst geeft de identiteit van de auteur niet prijs, maar

dat is gebruikelijk voor die tijd. Historici vermoeden dat de auteur een West-Frank moet zijn geweest, een inwoner van Neustrië: op verschillende punten ver-raadt de tekst een Neustrisch perspectief. Omdat de kunst van het schrijven vooral het domein was van de geestelijkheid, wordt aangenomen dat de auteur een geestelijke is geweest, maar helemaal zeker is dat niet. De tekst draagt wel een titel: het *Liber historiae Francorum*, ofwel het ‘Boek van de geschiedenis van de Franken’. Naar vroegmiddeleeuwse maatstaven was het een bestseller: in minder dan een eeuw tijd circuleerden kopieën van de tekst in alle hoeken van de Karolingische wereld, waar het de basis zou vormen voor tal van nieuwe kronieken.

Ook moderne historici zijn zeer gecharmeerd van het *Liber historiae Francorum*. De kroniek is van on-schatbare waarde voor onze kennis van de politieke ontwikkelingen in het Frankische Rijk van de late zevende en vroege achtste eeuw – oftewel van de op-komst van de Pippiniden. Vrijwel alle alternatieve bronnen voor deze periode zijn van (veel) later datum en geschreven door, of in opdracht van, leden van de Karolingische dynastie. Zij hadden er persoonlijk belang bij om de daden van hun voorouders in een zo gunstig mogelijk daglicht te stellen. De anonieme auteur van het *Liber historiae Francorum* leefde dus niet alleen in een periode kort na de gebeurtenissen die hij (of zij) in zijn kroniek beschrijft (en waarvan hij (indirect) getuige geweest kan zijn), maar zijn West-Frankische identiteit maakt het ook nog eens

onwaarschijnlijk dat hij in dienst stond van de toen-regerende Karolingische leider, Karel Martel, de opvolger van Pippijn II: de Karolingen waren namelijk afkomstig uit het oostelijke Austrasië.

Toch zal in hoofdstuk drie duidelijk worden dat ook het *Liber historiae Francorum* Karel Martel zeer goedgezind was, West-Frankisch of niet. In 726 regeerde Karel Martel al bijna tien jaar over de beide Frankische deelrijken en dat deed hij met ijzeren vuist. Over zijn leiderschap en afkomst heeft de auteur dan ook niets dan goeds te melden. Het belangrijkste verschil tussen het *Liber historiae Francorum* en de Karolingische kronieken uit de achtste en negende eeuw is dat men er later voor heeft gekozen om de gewelddadige wijze waarop Karel Martel de macht heeft gegrepen binnen zijn familie glad te strijken. De auteur van het *Liber historiae Francorum* zat daarentegen nog te dicht op de gebeurtenissen, waardoor in zijn relaas de interne Pippinidische conflicten nog niet netjes zijn ‘weggewerkt’. Neutraal is het *Liber historiae Francorum* dus allerminst, maar dat neemt niet weg dat het een unieke kijk biedt op de gebeurtenissen in het Frankische rijk rond de eeuwwisseling.

Het belangrijkste verschil met latere kroniekschrijvers is dat de auteur van het *Liber historiae Francorum* zeer dicht op de gebeurtenissen stond die hij beschreef. Het *Liber historiae Francorum* verscheen bijna dertig jaar na de Slag bij Dorestad. Gezien vanuit het perspectief van de auteur, behoorde

deze veldslag een vorige generatie toe. Geen van de hoofdrolspelers in dit conflict was nog in leven: Pippijn II was op 14 december 714, na een langdurig ziekbed, ‘gemigreerd naar de Heer’, zoals Frankische kroniekschrijvers dat pleegden te zeggen. Redbad stierf vijf jaar later, al zal geen Frank hebben gedacht dat hij naar de Heer migreerde. Eigenlijk rept de auteur met nauwelijks een woord over de ‘Slag bij Dorrestad’. In plaats daarvan moeten we genoegen nemen met de terloopse mededeling: ‘Pippijn heeft ook veel oorlogen gevoerd tegen de heiden Redbad en de andere *principes*, tegen de Zwaben en tegen vele volkeren.’ Deze militaire campagnes laten zich in het *Liber historiae Francorum* nauwelijks dateren en evenmin weten we waar ze plaatsvonden. De auteur lijkt vooral geïnteresseerd te zijn geweest in de interne Frankische aangelegenheden: de omliggende volkeren (*gentes*) en hun leiders (*principes*) worden op een hoop gegooid. Wel valt op dat Redbad als enige apart genoemd wordt, waarbij de auteur hem weliswaar introduceert als heiden, maar vergeet te vermelden dat hij eveneens een Fries was. Mogelijk was alleen zijn afwijkende religieuze overtuiging een bijzondere vermelding waard – dat Redbad een Fries was, werd vermoedelijk als algemeen bekend verondersteld. In de jaren twintig van de achtste eeuw was de heidense, Friese *princeps* misschien berucht, maar meer dan een figurantenrol zou hij niet bezetten in het Frankisch politiek theater.

De Gesta Francorum

We schuiven een generatie op. Karel Martel overleed in 741 en ook zijn dood ontaardde in een bittere opvolgingsstrijd. Uiteindelijk trad Pippijn III als winnaar naar voren. Het stof was nog niet neergedaald of hij pleegde zijn staatsgreep en besteeg de Frankische troon. Karolingische kronieken doen het maar al te graag voorkomen alsof deze machts-overname de onvermijdelijke uitkomst was van generaties succesvol Karolingisch leiderschap. In werkelijkheid werden periodes van succes en stabiliteit afgewisseld door grote interne conflicten. In plaats van de onvermijdelijke vervolmaking van Karolingisch leiderschap, kan Pippijns staatsgreep net zo makkelijk worden uitgelegd als een gewaagde ‘vlucht naar voren’: een wanhoopspoging die afstand moest creëren tussen Pippijn, zijn (half-)broers en de rest van de Frankische elite. Dat Pippijns positie als vorst precair was, blijkt wel uit de stilte waarmee zijn staatsgreep wordt omgeven in de bronnen. De pauselijke bode die kort daarop aan het hof verscheen met een verzoek voor Frankische militaire steun in Italië, kwam voor Pippijn dan ook als een godsgeschenk. In de onderhandelingen die volgden, bedong Pippijn dat de paus, in ruil voor de gevraagde militaire steun, hem publiekelijk zou zegenen. Daarop toog de paus in 753 – voor het eerst in de geschiedenis – de Alpen over, om Pippijn ten overstaan van Frankische adel te zalven in de basi-